

De Ostpolitiek van Willy Brandt en het ideaal van hereniging tussen de BRD en de DDR, 1969-1974

Linette Knigge
3467139
26 juni 2013
Aantal woorden: 10.722

OSIII Europa en de Wereld
M.L.L. Segers

Inhoudsopgave

Inleiding.....	3
1. Politiek.....	6
Inzetten op hereniging.....	6
Geopende hand naar het Oosten.....	7
Moskou Verdrag 1970.....	7
Warschau Verdrag 1971.....	9
Grundlagenvertrag/Basisverdrag met de DDR 1972.....	10
Brief der Deutschen Einheit.....	11
Praag Verdrag 1972.....	11
2. Twijfels in het Westen.....	13
3. Economie als basis.....	15
Warschau Verdrag 1971.....	15
Grundlagenvertrag/Basisverdrag met de DDR 1972.....	16
4. De Maatschappij en de Duitse schuld kwestie.....	17
5. Conclusie.....	21
Bibliografie.....	23

Inleiding

Het buitenlandse beleid in de BRD onder Adenauer was voornamelijk gericht op het tevreden houden van West-Europa, voornamelijk Frankrijk, en de Atlantische bondgenoten, zoals de VS en het Verenigd Koninkrijk. Er was binnen dit beleid eigenlijk geen ruimte voor onderhandelingen of contact met het Oost-Europese blok. Toen Willy Brandt in 1969 Bondskanselier werd veranderde hij het buitenlandbeleid. De hand die werd uitgereikt naar de Oost-Europese landen steunde op Brandt's nieuwe Ostpolitik. Deze politiek was volgens veel onderzoekers gericht op de normalisering en stabilisering van de relaties tussen Oost en West-Europa, en wordt door sommigen onderzoekers gezien als de voortzetting van het beleid van Adenauer. Een goed voorbeeld van een van deze onderzoekers is William Hitchcock. In zijn boek, *The struggle for Europe*, behandelt hij kort de Ostpolitik van Brandt. Hitchcock geeft het beleid een normaliserende en stabiliserende rol op het internationale politieke speelveld van de Koude Oorlog.¹

Joost Kleuters, in zijn artikel *Between Continuity and Change*, onderzoekt de constructivistische kijk op de Ostpolitik. Hij stelt in zijn artikel dat constructivistische onderzoekers als Engelmann en Martin die dit specifieke beleid zien als een van de belangrijkste keerpunten in het buitenlandbeleid van de BRD.² Tegelijkertijd zien zij dit keerpunt als een voorzetting van het stabilisatieproces dat Adenauer was begonnen met zijn op het westen georiënteerde beleid. Dit lijkt een tegenstelling, maar het keerpunt ligt niet in een breuk met de oude politiek, maar in de nieuwe richting die Willy Brandt ermee opgaat: richting het oosten van Europa. Kleuters gaat in zijn artikel voornamelijk op deze implicaties in en de politieke consequenties die het beleid van Brandt heeft gehad. Later in zijn artikel stelt hij vast dat de Socialistische Partij Deutschland, de politieke partij waartoe Brandt behoorde, de hereniging van de twee Duitslanden hoog op de agenda had staan, en dat dit het uiteindelijke doel voor hen was.³ Hoewel Kleuters dit aspect van de Ostpolitik accepteert wordt er weinig op ingegaan.

Ostpolitik als een manier om macht te verwerven is al in veel artikelen ter sprake gekomen, wordt voornamelijk duidelijk gemaakt met de reacties van andere landen, waaronder Frankrijk, de VS en het Verenigd Koninkrijk. Vanuit het VS perspectief was de Ostpolitik een zeer handig beleid, aangezien deze de detente in de Koude Oorlog kon behouden en versterken. Het was ook een beleid waar de VS de Duitsers al eerder toe hadden geprobeerd te sturen. Toen Brandt Bondskanselier werd en de Ostpolitik daadwerkelijk in bewerkstellig werd gezet waren de reacties dan ook voorzichtig positief. Dit wordt zichtbaar in het volgende citaat uit het artikel van Juneau 'a study of the policy-planning staff of the State Department advocated a cautious but positive response to any sign that the West German government was prepared to normalize its relations with the East'.⁴ Wat blijkt uit de reactie vanuit de hoek van de VS is dat de Ostpolitik gebruikt werd als machtsmiddel en/of als een stabilisator.

Een geheel ander beeld van Ostpolitik wordt geschetst door Oliver Bange, hij stelt vast in zijn paper aan de London School of Economics, dat de Ostpolitik wel als uiteindelijk doel had om de twee Duitslanden te herenigen maar dat de enige mogelijkheid hiervoor was om de positie van de BRD te versterken en om de Sovjet Unie tot val te brengen.⁵ Ook dit artikel kijkt voornamelijk naar de machtsverwerving van de BRD als middel tot een mogelijke hereniging van de twee Duitslanden. Volgend Bange is bewijs voor deze machtsverwerving te vinden in Frankrijk en was de Ostpolitik voor Frankrijk ook een gevaarlijk beleid. Verlies van macht in Europa was voor Frankrijk niet in nationaal belang.⁶

Vanuit de hoek van het Verenigd Koninkrijk kwam een reactie op de Ostpolitik van Willy Brandt. Net als de VS was het Verenigd Koninkrijk voorzichtig positief. De Britten zagen hun relatie met de BRD als een opening naar betere relaties in de EEG en als een hefboom voor betere relaties tussen Oost- en West-Europa.

¹ W.I. Hitchcock, *The Struggle for Europe*, First Anchor Books Edition, Februari 2004, p245

² J. Kleuters, "Between Continuity and Change: Ostpolitik and the Constructivist Approach Revisited", *German Politics*, Vol 18.4, p523

³ idem, p525

⁴ J. Juneau, "The Limits of Linkage: The Nixon Administration and Willy Brandt's Ostpolitik, 1969-72", *The International History Review*, Vol.33.2, p280

⁵ O. Bange, "Ostpolitik - the Hidden Agenda", *open paper to the London School of Economics*, Februari 2003, p2

⁶ idem, p5

Betere relaties zouden meer stabiliteit kunnen betekenen en de wens voor diepgaande detente was net als in de VS bij de Britten zeer groot.⁷ Toch is er wederom sprake van een voorzichtigheid in de uiting van de steun. Er werd rekening gehouden met de kans dat de Ostpolitik van Brandt niet zou leiden tot stabiliteit maar naar meer instabiliteit, indien de BRD de DDR niet zou erkennen.⁸ In het algemeen was de Britse reactie positief over de Ostpolitik van Brandt, maar er moet wel rekening worden gehouden met het feit dat de Duitse relaties met Oost-Europa in de beste interesse waren van de Britten. Wel waren de Britten bewust van het feit dat Brandt een hereniging tussen de twee Duitslanden niet als onmogelijk zag. In het artikel geeft Niedhart dit ook aan. De BRD nam niet aan dat het erkennen van de DDR gelijk stond aan het volledige verlies van een hereniging, in tegenstelling tot de visie van de Sovjet Unie: ‘the Federal Republic, while respecting the European borders, will not regard such arrangements as constituting a fixed and permanent settlement of the German question’ or of the political status quo in Central and Eastern Europe.’⁹ Wederom wordt er gekeken naar de machtsposities van de Britten en de Duitsers, en ook al wordt er rekening gehouden met de Duitse herenigingswens is dit niet van belang voor dit artikel van Niedhart.

De Franse reactie op de Ostpolitik was negatief. Voor Frankrijk was het duidelijk dat de Ostpolitik een kans zou geven aan de Duitsers voor hereniging en dat was gevaarlijk voor de Franse machtspositie. De brug die de BRD naarste Oosten sloeg was een brug die Frankrijk zelf wou zijn. Dit wordt duidelijk uit het volgende citaat: ‘represented a forthright danger to France’s role as a mediator between the governments in Bonn and in Eastern Europe (a role much cherished by de Gaulle himself).’¹⁰ Doordat Frankrijk tegen die tijd niet meer in de positie was om de Britse entree aan de EEG te vetoën was er sprake van een keuze tussen twee kwaden. Brandts Ostpolitik werd voor lief genomen, zodat Frankrijk zich kon richten op het verbeteren van haar positie binnen Europa, vooral met de komst van de Britten. Maar wederom is onderzoek op de Franse reactie gebaseerd op machtspolitiek en niet op hereniging. Zelf het inzicht dat Frankrijk had op de rol van de Ostpolitik, namelijk het mogelijk maken van een hereniging, wordt omgebouwd tot een machtspolitieke functie.

Vanuit Duits perspectief blijkt een heel ander verhaal. Het ging Brandt niet om een machtspositie in Europa per se. Het grootste ideaal van Brandt, zijn regering en de Ostpolitik blijkt keer op keer terug te keren naar een mogelijke hereniging. In tegenstelling met de eerder genoemde onderzoeken en artikelen naar de Ostpolitik ging het dus niet om macht via contact met Oost-Europa. Hereniging tussen de twee Duitslanden was het voornaamste doel van de SPD, de partij van Brandt, en de Ostpolitik moest hierbij helpen. Door contact te zoeken met de Sovjet Unie en Oost-Europa was het mogelijk om een nieuwe band te creëren tussen de twee uit elkaar gescheurde delen van Duitsland. Vooral aspecten van Brandts beleid, zoals de *Brief der Deutsche Einheit* laten zien dat hereniging niet van de kaart was geschoven.

Wat blijkt uit de bovenstaande artikelen is dat er niet expliciet is gekeken naar de herenigingswens van de BRD met de DDR. Enkel machtsposities worden bekeken en de reacties van andere landen, zoals de VS, het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk laten zien dat dit een serieuze consequentie is. Maar vanuit de bronnen uit Duitsland zelf blijkt dit op een tweede plaats te staan. Dit blijkt ook uit het volgende citaat waarin ingegaan wordt op het idee dat detente en contact met Oost-Europa de BRD een kans zou kunnen geven om de DDR weer bij zich aan te kunnen sluiten. ‘By turning confrontation over the division of Europe into partnership, Brandt believed, one created quiet incentives for Eastern liberalization and eased the way toward overcoming the division.’¹¹ Het ging Brandt er dus om, via kleine stapjes, de Ostpolitik te gebruiken als een manier om langzaam maar zeker de twee Duitslanden te herenigen, het was een lange termijn plan.

De genoemde perspectieven over de Ostpolitik en haar einddoelen geven verschillende stromingen weer binnen de Internationale Relaties als een onderzoeksgebied. De artikelen die hierboven zijn behandeld leggen voornamelijk de focus op de actieve machtspolitiek en de vergroting van macht die de BRD zou kunnen bereiken. Deze manier van kijken naar de Ostpolitik behoort tot de dominante stroming van het Realisme binnen de Internationale Betrekkingen. Binnen het Realisme wordt er voornamelijk gekeken naar de zelfzuchtigheid van mensen en staten. Volgens het Realisme zijn staten bezig met het beveiligen van de

⁷ G. Niedhart, “The British Reaction towards Ostpolitik. Anglo-West German Relations in the Era of Detente 1967-1971 p8

⁸ idem, p8

⁹ idem, p13

¹⁰ O. Bange, “Ostpolitik - the Hidden Agenda”, *open paper to the London School of Economics*, Februari 2003, p3

¹¹ N.D. Cary, “Reassessing Germany’s Ostpolitik: Part 1: From Detente to Refreeze.”, *Central European History*, vol.33.2, p248

eigen interesses in de wereld en haar eigen veiligheid. Het speelveld van de internationale betrekkingen en relaties is gericht op actieve en pure machtsvergroting. Er wordt geen rekening gehouden met het feit dat staten opgemaakt zijn uit individuele personen.¹² De machtspolitieke overwegingen die worden gemaakt in de bestaande historiografie passen daardoor goed in deze dominante stroming.

De machtspositie die de BRD opbouwde met het nieuwe beleid, van stabilisator tussen de twee gesplitste Europa's, wordt door onderzoekers als belangrijk gezien. Toch is de mogelijkheid tot hereniging bij de Duitsers van groot belang geweest bij het gebruik van de Ostpolitik. De *Brief der Deutschen Einheit* die is opgesteld na de onderhandelingen met de Sovjet Unie en de Oost-Europese landen is hier een goed voorbeeld van.¹³ In de brief verklaarde Brandt namens de gehele regering van de BRD dat het verdrag met Moskou en de rest van het Oost-Europese blok op geen enkele manier een mogelijke hereniging tussen de BRD en de DDR uitsloot. Toch wordt dit aspect van de Ostpolitik, namelijk als een manier om hereniging tussen de twee Duitslanden te stimuleren grotendeels terzijde geschoven in de bovengenoemde artikelen.

De genoemde tegenstelling tussen de machtspolitieke overwegingen en het ideaal van hereniging tussen de BRD en de DDR leidt tot de volgende vraag, 'In hoeverre was de Ostpolitik van Willy Brandt gedreven door het ideaal van een herenigen tussen de BRD en de DDR?' Hierbij zal er alleen worden gekeken naar de periode dat Willy Brandt Bondskanselier was, de jaren 1969 tot 1974. Daarnaast zal het onderzoek in vier thema's worden behandeld. Deze thema's zijn de politiek, twijfels in West-Europa en de Verenigde Staten, de economie en sociale geschiedenis.

Het eerste thema, politiek, zal zich richten op de verklaring van de Ostpolitik door Willy Brandt en zijn partij de SPD. Hierbij speelt het buitenlandbeleid op landelijk niveau een belangrijke rol. Door te kijken naar de manier waarop Willy Brandt de Ostpolitik voor ogen had is de achterliggende bedoeling van dit beleid makkelijker te begrijpen. Ook zullen de verschillende verdragen die de BRD met de Sovjet Unie en de Europese landen heeft getekend worden behandeld. De verdragen met Moskou, Warschau, de DDR en met Praag bevatten de belangrijkste beslissingen en compromissen die zijn gemaakt door de BRD en haar verdragspartners.

Binnen het tweede thema zal er worden gekeken naar de verschillende twijfels en angsten die in West-Europa en de Verenigde Staten heersten. Deze twijfels laten zien wat voor positie de BRD in nam op het speelveld van de internationale betrekkingen. De bepaling van deze positie kan of ondersteunend werken voor de machtspolitieke visie van de Ostpolitik. Toch kan de waarde hiervan pas bepaald worden wanneer niet alleen de politieke maar ook de sociaal historische positie van de BRD duidelijk is.

Het derde thema gaat in op de economie. De verdragen met de DDR en met Polen laten zien hoe de BRD met deze twee landen handelde. Het doel van dit hoofdstuk is om aan te tonen of er sprake is geweest van economische afhankelijkheid van Polen en de DDR van de BRD.

Binnen het sociale geschiedenis thema zal er in worden gegaan op de mentaliteit van de bevolking van de BRD, en van de BRD zelf. De Duitse schuld is een belangrijk aspect in de Duitse geschiedenis en kan niet achter wege blijven. De bovenstaande artikelen houden geen rekening met deze schuld kwestie. Door dieper in te gaan op dit aspect zal worden bekeken of dit invloed heeft gehad op de politieke keuzes/uitingen van de BRD.

¹² R. Jackson, G. Sorensen, *Introduction to International Relations: Theories and Approaches*, Oxford University Press, Oxford, (2013), p.66

¹³ J. Kleuters, "Between Continuity and Change: Ostpolitik and the Constructivist Approach Revisited", *German Politics*, Vol 18.4, pp525-6

1. Politiek

Inzetten op hereniging

In 1969 werd Willy Brandt verkozen tot Bondskanselier van de BRD. Zoals al eerder heb vermeld was de SPD, de politieke partij waartoe Willy Brandt behoorde, een voorstander van de hereniging van de twee Duitse staten. De Ostpolitik van Willy Brandt was een manier om toenadering tot het Oost-blok te zoeken terwijl ze haar positie in het westen niet op het spel zette. De wens tot hereniging kon volgens Willy Brandt en de SPD niet worden uitgewerkt zonder dat de relaties met Oost-Europa en de Sovjet Unie waren verbeterd. Het onderzoek van Cary, het artikel *Reassessing Germany's Ostpolitik* laat zien dat Brandt net als Adenauer zag dat een goede relatie met West-Europa een belangrijk aspect was van het creëren van een goede relatie met het Oosten. De manier waarop Brandt dit aanpakte verschilde alleen van de manier waarop zijn voorgangers dit deden.¹⁴

De Ostpolitik van Brandt benaderde de Oost-Europese landen op een manier waarbij zij zich niet bedreigd voelden. Het idee was om de detente te verdiepen en zo verandering uit te lokken bij de Sovjet landen.¹⁵ Het beleid van Adenauer was gericht op het westen en onder de bevolking niet populair. Het beleid van de SDP, gericht op het Oosten en hun explicatie wens om zo tot eenhereniging van de twee Duitslanden te komen was daarentegen heel populair onder de bevolking van de BRD.¹⁶ Het plan voor Ostpolitik werd aan de Amerikanen voorgelegd voordat het in uitvoering werd gebracht, hetzelfde geld voor de Sovjet Unie. Brandt en partners waren zich ervan bewust dat het slagen van de Ostpolitik afhing van de steun die ze van de twee machtigste landen kregen. Van beide kanten kwam uiteindelijk een positief geluid.

In 1969, toen Willy Brandt verkozen werd tot Bondskanselier van de BRD, was de Ostpolitik een belangrijk onderdeel van zijn beleid. In zijn regeringsverklaring gaat Brandt in op de redenen voor deze nieuwe politieke weg en haalt hierbij de wens tot hereniging aan. Hij stelt vast dat het volledige Duitse volk in haar menselijke solidariteit moet worden gelaten.¹⁷ Het belangrijkste aspect van deze stelling van Brandt ligt in de woorden 'volledig Duitse volk'. Het laat zien dat het niet alleen gaat om de Duitse bevolking in de BRD maar ook om degenen die daar niet wonen. Deze stelling versterkt hij later in zijn verklaring, waarbij hij in gaat op het feit dat het Duitse volk niet alleen in de BRD leeft, maar ook in de DDR en dat de menselijke solidariteit ook geldt voor de etnische Duitsers in Polen en andere Oost-Europese landen.¹⁸ Dit wordt gesterkt door het feit dat de BRD in de onderhandelingen met (onder andere) Polen en Tsjechoslowakije explicatie regelingen probeerde te maken waardoor deze etnische Duitsers naar de BRD konden emigreren.¹⁹

Het recht op menselijke solidariteit werd later door Brandt uitgebreid naar het recht op zelfbeschikking, een fundamenteel mensenrecht en dat de manier waarop de Duitse burgers van de DDR vast gehouden worden binnen de grenzen zien hij als een schending van mensenrechten.²⁰ Impliciet speelt hij hier in op het recht dat de BRD volgens hem heeft om de DDR in zich op te nemen bij een mogelijke hereniging. De DDR zou niet in staat zijn om het beste voor haar Duitse burgers te regelen en de onderdrukking zou zo het recht van bestaan kunnen opheffen. Toch stelt hij later in de verklaring vast dat het doel van de BRD niet is om boven het westen of het oosten uit te stijgen. De Ostpolitik is volgens hem bedoeld om vrijheid te creëren, voor het volledige Duitse volk. Wederom gebruikt hij hier de term 'volledig'. En onder de vrijheid die verworven moest worden voor het Duitse volk viel ook het recht op zelfbeschikking. Zoals uitgewerkt in de Handvest van de VN is dit recht bedoeld voor iedereen op de wereld. Dit recht geldt dus ook voor de

¹⁴ N.D. Cary, "Reassessing Germany's Ostpolitik: Part 1: From Detente to Refreeze.", *Central European History*, vol.33.2, p244

¹⁵ N.D. Cary, "Reassessing Germany's Ostpolitik: Part 1: From Detente to Refreeze.", *Central European History*, vol.33.2, p.248

¹⁶ B.J. Kleuters, "Between Continuity and Change: Ostpolitik and the Constructivist Approach Revisited", *German Politics*, Vol 18.4, p.529

¹⁷ Willy Brandts Regierungserklärung, 28 Oktober 1969

¹⁸ Willy Brandts Regierungserklärung, 28 Oktober 1969

¹⁹ Vertrag zwischen der Bundesrepublik Deutschlands und der Volksrepublik Polen über die Grundlagen der Normalisierung ihrer gegenseitigen Beziehungen ["Warschauer Vertrag"], 7. Dezember 1970

²⁰ Willy Brandts Regierungserklärung, 28 Oktober 1969

Duitse bevolking. Deze uitspraak van Brandt kan verder worden gelinkt aan de uitspraak van de Bundesverfassungsgericht, het Constitutionele Hof van de BRD. Dit Hof verleende juridische rechtmatigheid aan de hereniging van de BRD en de DDR als politiek en humanitair doel van de Ostpolitik.

In *Talking Germany*, in een interview met Egon Bahr staatssecretaris van de BRD onder Willy Brandt, verteld Bahr dat Willy Brandt teleurgesteld was met de regering van de BDR na de Tweede Wereldoorlog. Hij was teleurgesteld door de manier waarop er niets werd gedaan voor de etnische Duitsers die probeerden te emigreren naar de BDR vanuit de Oost-Europese landen.²¹ Brandt was zich ervan bewust op het moment dat hij verkozen werd tot Bondskanselier dat de BDR de etnische Duitsers is het buitenland alleen kon helpen door goede betrekkingen te hebben met zowel het Westen als het Oosten. Bahr verteld ook in het interview dat Ostpolitik, ontworpen door Brandt en hemzelf, een manier moest vormen waarop de Muur verzwakt werd.²² Met de muur bedoelde hij niet alleen de letterlijke muur die was gebouwd in Berlijn, maar ook de afstand die tussen Oost-Europa en West-Europa was gecreëerd. In de jaren voor Ostpolitik werden alle zaken die te maken hadden met de twee Duitse staten geregeld door de vier grootmachten (de Verenigde Staten, de Sovjet Unie, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk), zonder inbreng van de Duitse staten zelf.²³ Ostpolitik gaf de BRD, in ieder geval, de mogelijkheid om weer deel te nemen aan de gesprekken en regelingen die haar aangingen.

Geopende hand naar het Oosten

De Ostpolitik van Willy Brandt was voornamelijk gericht op politieke, en economische, betrekkingen met Oost-Europa. Het doel was om de relaties tussen Oost en West te verbeteren. In geen enkel geval was het de bedoeling om de Sovjet Unie aan de kant te schuiven, dit zou namelijk het einde van de Ostpolitik kunnen betekenen. "In de 'Ostpolitik' van de Grote Coalitie werd nadrukkelijk uitgegaan van de eenheid van het Oost-blok - geen isoleren van de DDR - ook al werd onderscheid gemaakt tussen voor Bonn makkelijkere en moeilijker gespreks- partners, met als uiterste in de tweede categorie uiteraard de DDR."²⁴ De belangrijkste van de verdragen die zijn afgesloten met Oost-Europa, zijn het Moskou Verdrag van 1970, het Warschau Verdrag van 1970, het Grundlagenverdrag met de DDR van 1972 en het Praag Verdrag van 1973.

Moskou Verdrag 1970

Het Moskou Verdrag is een van de eerste en belangrijkste verdragen die via de Ostpolitik is afgesloten. Het opende de mogelijkheid voor de BRD en Bonn om serieuze diplomatieke betrekkingen aan te gaan en relaties met Oost-Europese landen te verdiepen, zonder hierbij de relatie met Moskou op het spel te zetten. Dergelijke relaties werden mogelijk door onderhandelingen over vier punten. Belangrijk is om te weten dat deze punten op zichzelf staan.

Ten eerste was de verwachting dat de BRD de Oost-Europese landen (onder Sovjet leiderschap) en hun grenzen zou erkennen. Brandt en zijn regering konden zich hier in vinden, voor wat betreft de grenzen van 1970 en daarvoor. Er was echter weerstand tegen het idee dat latere wijzigingen (onder druk van Moskou) daarmee ook werden geaccepteerd. Het tweede punt betrof de Duits-Duitse relatie. De Sovjet Unie wenste een definitie van de BRD over wat de relatie tussen de twee Duitse staten in hield. Tegelijkertijd werd er gestuurd op de erkenning van van de tweede Duitse staat. Het derde punt ging over West-Berlijn, de BRD gaf toe aan de Sovjet Unie en zou zelf geen verandering door te voeren, maar dat zij dit overlaten aan de vier grootmachten. De BRD moest in het geval van West-Berlijn, net als de DDR, een beroep doen op de geallieerden. Het vierde en laatste punt ging over de mogelijkheid die de Sovjet Unie had om zich te mengen in Duitse zaken. Via het artikelen 107 en 53 van het VN Handvest had de Sovjet Unie het recht zich te bemoeien met alle Duitse zaken, zowel west als oost. De BRD vroeg in het verdrag dat de Sovjet Unie West-

²¹ *Talking Germany*: interview met Egon Bahr

²² *Talking Germany*: interview met Egon Bahr

²³ Vertrag über die Grundlagen der Beziehungen zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Deutschen Demokratischen Republik ["Grundlagenvertrag"]. 21. December 1972

²⁴ M.C. Brands, e.a. "Denkend aan Duitsland" Een essay over moderne Duitse geschiedenis en enige hoofdstukken over de Nederlands-Duitse betrekkingen in de jaren zeventig" *Voorstudies en achtergronden (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid)*, V36, 1983, p.44

Duitse soevereiniteit respecteerde en accepteerde en zich niet meer bemoeide met de West-Duitse interne aangelegenheden.²⁵

Bij de onderhandelingen met Moskou het tweede probleempunt het grootste struikelblok geweest, vooral voor de binnenlandse politiek van de BRD. Het erkennen van de DDR als aparte staat ging in tegen alles waar Brandt en de SPD voor stonden. Zoals Brandt zelf al in zijn regeringsverklaring had gezegd, “Auch wenn zwei Staaten in Deutschland existieren, sind sie doch füneinander nicht Ausland..”²⁶ Het zien van de DDR als een aparte, buitenlandse staat was vanuit een gevoelsperspectief onmogelijk voor de BRD. Politiek gezien lag dit anders. Het besef bestond dat het mogelijk maken van een hereniging niet kon zonder een goede relatie met de Sovjet Unie. De bron van dit besef ligt bij het Deutschlandverdrag van 1955. In dit verdrag wordt uitgelegd dat de geallieerden de BRD terug geven aan de Duitsers en haar politici, er is dus enige mate van zelfbeschikking uit gegeven.²⁷ Daarnaast wordt er duidelijk in gemaakt dat de hereniging van de twee Duitse staten alleen mogelijk is wanneer de vier grootmachten het hier over eens zijn.²⁸

Gebruik van dit verdrag was praktisch voor de BRD in de onderhandelingen met de Sovjet Unie en haar satellietstaten. De BRD weigerde om de hoop op hereniging op te geven, terwijl de Sovjet Unie stellig tegen een hereniging was. Goede relaties met het Oost-Europa zouden een mogelijke verandering verandering van de bestaande machtsverhoudingen (VS vs. SU) in de hand kunnen werken. Dit zou bijdragen aan de kans op een hereniging via vreedzame middelen. Dit blijkt uit het onderzoek van Adam McAdams in *Germany Divided* “ The FRG [...] managed to hold open the possibility that the continental status quo might someday be changed by peacefull means.”²⁹ Dezelfde hoop is ook te vinden in een gesprek tussen Staatssecretaris Bahr met de minister van buitenlandse zaken van de Sovjet Unie, Gromyko. Bahr verteld aan Gromyko dat wanneer de BRD de grenzen van de DDR erkent dit niet automatisch betekend dat alle mogelijkheden voor hereniging van tafel worden geschoven. Bahr ondersteunde dit punt met het feit dat de deling van Duitsland was gemaakt door de vier grootmachten en dat het altijd de bedoeling was geweest om deze deling weer ongedaan te maken. De Sovjet Unie zou daaraan moeten meewerken wanneer de tijd daar was, als zij dat niet zou doen zou zij de afspraken van vlak na de oorlog zou negeren. Dit zou een schending zijn van haar ‘vier-machte-Verpflichtung’, haar verplichtingen tegenover de drie andere grootmachten.³⁰

In een interview door Talking Germany wijdt Bahr uit over hoe de besprekingen met Gromyko (de buitenlands minister van de Sovjet Unie) waren gegaan. Bahr laat weten dat hij openlijk met Gromyko had gesproken. Het belangrijkste aspect hiervan was dat Gromyko vaststelde dat zonder de erkenning van alle grenzen zoals die op dat moment waren in Europa er geen sprake kon zijn van een overeenkomst tussen de BRD en de Oost-Europese landen. Bahr kreeg het voor elkaar om hier uiteindelijk meer nuancering in te brengen. Hij zorgde ervoor dat zowel de Sovjet Unie en de Oost-Europese landen met de BRD instemde dat de ontastbaarheid van de grenzen die erkent zouden worden, door de BRD, nog wel konden worden verandert via vreedzame middelen.³¹ De middelen waren wederzijdse toestemming en dus het recht op zelfbeschikking. In de woorden van Bahr was de Ostpolitiek een ‘strategie voor vereniging’ van de twee Duitse staten. De ondertekening van het Moskou Verdrag zorgde ervoor dat de onderhandelingen met de andere Oost-Europese landen konden beginnen, of in ieder geval konden worden afgerond.

²⁵ "Memorandum for President Nixon from Kissinger, "The Current Status of Brandt's Ostpolitik", " March 10, 1970

²⁶ Willy Brandts Regierungserklärung, 28 Oktober 1969

²⁷ <http://www.hdg.de/lemo/html/DasGeteilteDeutschland/JahreDesAufbausInOstUndWest/ZweiStaatenZweiWege/deutschlandvertrag.html>

²⁸ J. Kleuters, “Between Continuity and Change: Ostpolitik and the Constructivist Approach Revisited”, *German Politics*, Vol 18.4, p.529

²⁹ A. McAdams, *Germany Divided : from the Wall to Reunification*, Princeton University Press, Princeton, (1993), pp.89-93

³⁰ Gespräch des Staassekretaris Bahr, Bundeskanzleramt, mit dem sowjetischen Aussenminister Gromyko in Moskau, 17 Februar 1970, in *Akten der Auswartige Politik der Bundesrepublik Deutschland*, 1970, deel 1

³¹ Talking Germany: interview met Egon Bahr

Een aantal maanden aan onderhandelen gingen voorbij voordat er een akkoord gesloten werd tussen Moskou en de BRD. Dit akkoord hield in dat de BRD de Oder-Neisse grens erkende als scheiding tussen de BRD en Polen. Tegelijkertijd zou de BRD de DDR erkennen als aparte Duitse staat. Vanwege de grondwet van de BRD was het niet mogelijk om dit officieel te doen, al werd er in het verdrag wel naar verwezen.³² Deze erkenning van grenzen en landen waren probleem punten die eerder zijn genoemd en die invloed hadden op de loop van de onderhandelingen van het Moskou Verdrag.

Een van de onderwerpen die besproken werd tijdens de ontmoetingen tussen de BRD en de Sovjet Unie was het onderwerp van West-Berlijn. De Sovjet Unie had de macht en mogelijkheid om de verzoeken van de BRD door te voeren in het regime was de DDR. Het reizen naar de DDR, vanuit de BRD moest makkelijker worden. Familie moest elkaar kunnen bezoeken. Dit is uiteindelijk dan ook vast gesteld in het Verdrag van Moskou, al was de uitwerking hiervan nog afhankelijk van de onderhandelingen met de DDR en het Grundlagenverdrag.³³

De Amerikaanse reactie op de besprekingen of onderhandelingen tussen de BRD en de Sovjet Unie waren niet altijd positief. De Amerikaanse Staatssecretaris Frank laat in een gesprek weten met Ministerdirecteur Von Staden, dat de gesprekken met Moskou over Berlijn voor hem teveel zijn gericht op een mogelijke hereniging tussen de BRD en de DDR. Von Staden laat aan Frank weten dat deze mogelijkheid open moet blijven en onderzocht moet worden, maar dat hij zich geen zorgen hoeft te maken, de BRD zal deze mogelijkheid niet in de weg laten staan bij de besprekingen over de verbetering van de West-Berlijnse situatie.³⁴ De vrees over hoe ver de BRD bereid was te gaan om goede relaties met Oost-Europa, en een mogelijke hereniging van Duitsland, te behouden was een angst die al langere tijd in de Verenigde Staten heerste. Henry Kissinger stuurde in 1970 een memorandum naar de President over de Ostpolitiek van Willy Brandt. In dit memorandum spreekt hij uit dat hij vreest dat de BRD te ver zou gaan, en dat hun wens tot vereniging hen ertoe kon leiden de relatie met het Oosten boven de relatie met het Westen te plaatsen. Ondanks deze angst sluit hij het memorandum af met het idee dat Brandt de relatie met het Westen niet zou verwaarlozen, maar dat voorzichtigheid wel was geboden.³⁵

Warschau Verdrag 1970.

Het Warschau Verdrag van 1970 is gebaseerd op de betrekkingen tussen Polen en de BRD, en voornamelijk op de erkenning van de BRD van de Oder-Neisse grens met Polen. Vanuit de BRD waren de etnische Duitsers die in Polen leefden, nummer een op de politiek agenda. Deze Duitsers moesten toestemming krijgen om te kunnen emigreren naar de BRD.³⁶ De onderhandelingen verliepen moeizaam, voornamelijk vanwege de nog altijd bestaande vooroordelen tegenover de Duitser, gebaseerd op de Tweede wereldoorlog. Polen eiste dan ook financiële compensatie voor de schade die haar en haar burgers was toegegaan door de Nazi's.

Volgens Egon Bahr was een hereniging tussen de twee Duitse staten niet mogelijk zonder de toestemming van de Sovjet Unie en van Polen. Het erkennen van de Oder-Neisse grens was de enige manier om op goede voet te komen met Polen. Het verdrag tussen de BRD en Polen laat dan ook zien dat deze was opgenomen in het verdrag en dat de BRD deze erkende en respecteerde.³⁷

De onderwerpen die werden besproken tijdens de onderhandelingen worden weergegeven, niet alleen in het uiteindelijke verdrag, maar ook in een memorandum van Henry Kissinger aan de president, geschreven op 10 maart 1970. Hier wordt duidelijk gemaakt dat het belangrijkste punt in deze onderhandelingen de erkenning is van de Oder-Neisse grens tussen de BRD en Polen. Tegelijkertijd laat

³² Vertrag zwischen der Bundesrepublik Deutschlands und der Volksrepublik Polen über die Grundlagen der Normalisierung ihrer gegenseitigen Beziehungen [“Warschauer Vertrag”], 7. Dezember 1970

³³ Aufzeichnung des Staatssekretär Bahr, Bundeskanzleramt. 17 Februar 1971, in *Akten der Auswärtige Politik der Bundesrepublik Deutschland*, 1971 deel 1

³⁴ Ministerialdirektor Von Staden, z.Z Washington, an Staatssekretär Frank. 16 Februar 1971, in *Akten der Auswärtige Politik der Bundesrepublik Deutschland*, 1971 deel 1

³⁵ "Memorandum for President Nixon from Kissinger, "Brandt's Eastern Policy", February 16, 1970

³⁶ C. Fink, a.o., *Ostpolitik, 1969-1974: European and Global Responses*, German History Institute, Washington DC, (2009), p.78

³⁷ Vertrag zwischen der Bundesrepublik Deutschlands und der Volksrepublik Polen über die Grundlagen der Normalisierung ihrer gegenseitigen Beziehungen [“Warschauer Vertrag”], 7. Dezember 1970

Kissinger wel weten dat de uitslag van de gesprekken met Polen afhankelijk is van de gesprekken met de Sovjet Unie.³⁸

Wederom werd er in de onderhandelingen en het opzetten van het verdrag rekening gehouden met het feit dat de grenzen nu gerespecteerd en onschendbaar waren mits er vanuit vreedzame overeenstemming werd besloten deze aan te passen. Op deze manier werd het recht op zelfbeschikking in Polen gebracht. Ondermeer staat in het verdrag, in ieder geval de Duitse versie, dat deze toezegging van gebied met het erkennen van de Oder-Neisse aangepast kan worden door de vier grootmachten indien er een officieel vredesverdrag tot stand zou komen.³⁹

Het tekenen van het Verdrag na een bezoek van Brandt aan Warschau resulteerde niet alleen in een compleet en ondertekend verdrag maar ook in een positieve wending van de reputatie van de BRD. De spontane knieval van Brandt bij het monument voor de joodse getto versterkte het gevoel bij de bevolking in de BDR dat hun staat op de juiste weg was.⁴⁰ Ook bij de buitenlandse media was dit beeld zeer populair. Het was een teken dat Brandt, en dus de BDR, de schuld van de Holocaust op zijn schouders nam en zich bewust was van de schade die het nazi-regime had aangericht.⁴¹

Grundlagenvertrag/Het Basisverdrag met de DDR 1972.

De onderhandelingen met de DDR liepen veel moeilijker dan die met de Sovjet Unie of met Polen. DDR regeringsleider Ulbricht was het niet eens met de toenadering van de BDR. Uit een memorandum van Henry Kissinger aan de president van de Verenigde Staten blijkt dat de DDR, en dan voornamelijk Ulbricht, de gesprekken met de BRD en het normalisatie proces, dat daarop zou volgen, niet als positief ervanden en zich verzette tegen de uitvoering hiervan.⁴² Dit probleem werd door de Sovjet Unie zelf opgelost, door Ulbricht uit zijn functie te zetten in 1971. De nieuwe leider van de DDR, Honecker, stond wel open voor de toenaderingspogingen van de BRD. Het verdrag tussen de staten hield in dat zij soevereine gelijkheid genoten en elkaars onafhankelijkheid respecteerden. In dit verdrag staat geschreven dat de mensen van de deelnemende staten aan het verdrag recht hebben op zelfbeschikking en dat de rechten van de mens gewaarborgd zouden worden.⁴³ In andere woorden, de twee staten zouden elkaars onafhankelijkheid en elkaars grenzen respecteren, maar de BRD liet de mogelijkheid op een hereniging hiermee niet los.

Wat de BRD opgaf bij het onderhandelen over, en tekenen van, het verdrag was haar recht om te spreken voor alle Duitse burgers en dus voor de DDR. Een logisch gevolg na het erkennen van de DDR als een aparte staat. Brandt zag de erkenning van de DDR als een ontspanning van de politieke situatie, en een manier waarop de Duitse kwestie niet langer een spelstuk zou zijn van de grootmachten in hun strijd over dominantie.⁴⁴ Het feit dat de BRD de DDR openlijk erkende als een aparte staat, leidde ertoe dat andere West-Europese landen die dit nog niet hadden gedaan, dit ook deden. Toch werden deze consequenties over de zeggenschap en invloed op de DDR geaccepteerd. De BRD had geen profijt en geen mogelijkheid tot hereniging bij een instabiele DDR, deze zou alleen maar meer onder de druk van de Sovjet Unie komen te staan.⁴⁵

³⁸ "Memorandum for President Nixon from Kissinger, "The Current Status of Brandt's Ostpolitik", " March 10, 1970

³⁹ Vertrag zwischen der Bundesrepublik Deutschlands und der Volksrepublik Polen uber die Grundlagen der Normalisierung ihrer gegenseitigen Beziehungen ["Warschauer Vertrag"], 7. Dezember 1970

⁴⁰ duitslandweb.nl

⁴¹ Talking Germany: Interview met Egon Bahr

⁴² "Memorandum for President Nixon from Kissinger, "The Current Status of Brandt's Ostpolitik", " March 10, 1970

⁴³ <http://www.hdg.de/lemo/html/DasGeteilteDeutschland/KontinuitaetUndWandel/NeueOstpolitik/grundlagenvertrag.html>

⁴⁴ Vertrag uber die Grundlagen der Beziehungen zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Deutschen Demokratischen Republik ["Grundlagenvertrag"]. 21. December 1972

⁴⁵ M.C. Brands, e.a. "Denkend aan Duitsland" Een essay over moderne Duitse geschiedenis en enige hoofdstukken over de Nederlands-Duitse betrekkingen in de jaren zeventig" *Voorstudies en achtergronden (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid)*, V36, 1983, p.41

In het interview met Talking Germany, laat Egon Bahr weten dat hij, en anderen in de Bondsregering, het Grundlagenverdrag zagen als een directe aanleiding voor de besprekingen van Helsinki in 1975. De besprekingen van Helsinki zouden voor een gedeelte gaan over de mensenrechten, en de BRD wou de Duitse bevolking in de DDR hierin ondersteunen. Het voor zich winnen van de bevolking kan worden gezien als een actie van de BRD om een hereniging onder de bevolking van de DDR te stimuleren.

Een ander belangrijk gevolg van het basis verdrag was de mogelijkheid voor de burgers van de BRD om gemakkelijker hun familie in de DDR te bezoeken.⁴⁶ In tegenstelling tot de verdragen met de andere Oost-Europese landen was er hier geen sprake van toestemming van emigratie naar de BRD door etnische Duitsers. Logisch natuurlijk, aangezien de verdragspartner ook een staat was van etnische Duitsers. Wel werd er duidelijk gemaakt in wetsaanpassing in de BRD zelf, dat Oost-Duitse burgers altijd welkom zouden zijn in de BRD.⁴⁷

Brief der Deutsche Einheit.

Na het ondertekenen van het Grundlagenverdrag met de DDR werd door de regering van de BRD een brief uit gegeven met betrekking tot de hoop op een hereniging met de DDR. In de *Brief der Deutsche Einheit* vermeldt Willy Brandt, en de regering, dat zij haar pogingen om een hereniging met de DDR te verzorgen niet zal staken en dat zij de hoop nog niet heeft opgegeven. De brief is gericht aan de regering van de DDR zelf. Er staat expliciet in dat het tekenen van het verdrag door de BRD niet betekend dat de BRD vereniging van de twee Duitse staten zal opgeven, “[...]beerht zich die Regierung der Bundesrepublik Deutschland festzustellen, dass dieser Vertrag nicht im Widerspruch zu dem politische Ziel der Bundesrepublik Deutschland steht, auf einen Zustand des Friedens in Europa hinzuwirken, in dem das deutsche Volk in freier Selbstbestimmung seine Einheit wiederlegt.”⁴⁸ De enige mogelijkheid die er is voor de hereniging van de Duitse staten is vreedzame en gezamenlijke toezegging daar toe. Zelfbeschikking is de manier waarop het zou moeten gebeuren.

Praag Verdrag 1970

Dit verdrag met Tsjechoslowakije was een van de lastigste verdragen om te creëren. Dit kwam voornamelijk door de intense spanningen en wantrouwen gebaseerd op de schade die hen was aangedaan door de Nazi's in de Tweede Wereldoorlog. Het grootste struikelblok bij deze onderhandelingen was het München akkoord waarbij land van Tsjechoslowakije door Nazi-Duitsland was afgenomen en na het einde van de oorlog weer door hen was geclaimd.⁴⁹ De enige reden dat Tsjechoslowakije überhaupt met de BRD onderhandelde kwam door de druk vanuit de Sovjet Unie en de landen van het Warschau Pact.

Het München verdrag, afgesloten in 1938 ging over een stuk land van Tsjechoslowakije dat werd toegeëigend door Hitler. Het probleem tijdens de onderhandelingen lag bij het moment waarop dit verdrag als niet gelding werd gezien. Vanuit Tsjechisch perspectief moest dit als nooit afgesloten, zonder politieke lading, worden gezien, vanuit het perspectief van de BRD vanaf het heden. Voor de BRD was dit van belang omdat de mensen, voornamelijk de Duitser, die in dit gebied woonde onder het Nazi regime hadden geleefd en gewerkt. Indien dit verdrag vanaf het begin als niet gelding werd gezien kon het zijn dat de mensen die daar woonden als oorlogscriminelen zouden worden vervolgd.

Het probleem lag uiteindelijk bij de bewoording van deze ongeldig verklaring van het Verdrag van München in het opstellen van het verdrag tussen de BRD en Tsjechoslowakije. Wat blijkt uit het Duitse verdrag, is dat beide staten een eigen vertaling hebben gebruikt, die hen het beste uitkwam.⁵⁰ Het was een van de moeilijkste verdragen om af te sluiten, al had het in relatie tot andere landen geen verreikende consequenties. De verdragen met Polen, de Sovjet Unie en DDR waren van groter belang en hadden meer politieke implicaties.

⁴⁶ duitslandweb.nl

⁴⁷ C. Schweitzer, *Politics and Government in Germany, 1944-1994: Basic Documents*. Berghahn Books (Mei 1995), p.60

⁴⁸ Brief der Regierung der Bundesrepublik Deutschlands zur deutschen Einheit an die Regierung der Deutschen Demokratischen Republik, 21. December 1972

⁴⁹ C. Fink, a.o., *Ostpolitik, 1969-1974: European and Global Responses*, German History Institute, Washington DC, (2009), pp.78-79

⁵⁰ Vertrag uber die gegenseitigen Beziehungen zwischen der Bundesrepublik Deutschlands und der Tschechoslowakischen Sozialistischen Republik [“Prager Vertrag”], 11. Dezember 1973

Sub-conclusie.

Wat opvalt in zowel de SPD en Willy Brandts aspiraties en de verdragen die zijn afgesloten met de Sovjet Unie Oost-Europa is dat overal het woordje ‘zelfbeschikking’ in wordt vermeld. Zelfbeschikking, waarbij een volk zelf mag beslissen waartoe zij hoort, is in dit geval het ‘magische woord’. Het is een vreedzaam middel waarbij de politieke betrekkingen kunnen worden omzeilt en de Duitse eenheid kan worden behaalt. Het feit dat dit in alle verdragen die hier boven zijn behandeld is genoemd geeft aan dat de BRD deze optie zeer serieus nam.

Een ander punt wat belangrijk is bij de keuze van het gebruik en beroep op het recht op zelfbeschikking heeft te maken met de Grondwet van de BRD. Deze specificieerde dat de Duitse kwestie, het herenigen van de BRD met de DDR open moest blijven staan, het moest een mogelijkheid blijven. “Reunification had to be kept as a possibility, and this demanded keeping open the possibility of peaceful border changes.”⁵¹ Dit leidt ertoe dat op politiek gebied de mogelijkheid van hereniging van groter belang was dan de machtspositie die kon worden gecreëerd voor de BRD met haat diplomatieke relaties met Oost-Europa. Het streven naar een hereniging tussen de BRD en de DDR was een juridisch bindend streven en mocht niet genegeerd worden.⁵²

⁵¹ N.D. Cary, “Reassessing Germany’s Ostpolitik: Part 1: From Detente to Refreeze.”, *Central European History*, vol.33.2, p.249

⁵² DK. Doehring, “Die Wiedervereinigung Deutschlands und die Europäische Intergration”, Saarbrücken, 4 juni 1982, uitgegeven in *Vorträge, Reden und Berichte aus dem Europa-Institut*, nr. 6, p.5

2. Twijfels in het Westen?

De Verdragen die de BRD had afgesloten met Oost-Europa, werden in West-Europa niet altijd gezien als positief. Zoals in de inleiding al is aangegeven waren de meeste reacties op de Ostpolitik voorzichtig positief, maar dit betekent niet dat er geen twijfels bestonden over de resultaten en de toekomstplannen van de Ostpolitik. Het is belangrijk om te onthouden is dat de continentale reactie op Brandt en de Ostpolitik veel positiever was dan de Atlantische reactie. Nederland bijvoorbeeld steunde Brandt volledig.⁵³

De Britse twijfels over de Ostpolitik lagen niet bij de mogelijke politieke en economische voordelen die konden worden gewonnen, maar bij de herenigingswens. Herenigen was volgens hen nog niet aan de orde. In een boodschap van Von Hase aan het Buitenlandse ministerie van de BRD uitten de Britten hun zorgen over de Ostpolitik, maar waren de positieve effecten groter dan de mogelijke negatieve gevolgen. Toch was het belangrijk volgens de Britten dat de BRD de geallieerden vragen om ‘hulp’ bij de zaken die over Berlijn gaan.⁵⁴ Er werd gesproken over de zelfstandigheid van beide staten, en de geallieerden wensten dat de BRD de hoop op hereniging op de achtergrond lieten verdwijnen.

Op het moment dat Brandt Bondskanselier werd en Ostpolitik in werking zette, was het recht van inzake in Duitse betrekkingen nog steeds aanwezig bij de Geallieerden, dit door het feit dat er nog geen officieel vredesverdrag was getekend. Bij de besprekingen over wat er moest worden gedaan met Duitsland, en de splitsing hiervan is een belofte door hen gedaan om te blijven werken aan de Duitse hereniging.⁵⁵ Op deze manier kunnen de BRD aan het lijntje houden, door hun angsten duidelijk vorm te geven worden de mogelijkheden van de BRD op zelfstandig politiek gebied gelimiteerd en houden de geallieerden de controle en het overzicht van de stand van zaken.

De Amerikaanse reactie was het meest negatief met betrekking tot de Duitse kwestie en haar connectie met de Ostpolitik. De grootste zorg was niet de loyaliteit van de BRD aan het westen, maar de vraag hoever de BRD bereid was te gaan om op goede voet te staan met de DDR en de Sovjet Unie. De angst bestond dat de BRD te ver naar het Oosten zou leunen in een poging de DDR aan zich te binden en daardoor onder de invloed zou komen te staan van de Sovjet Unie.⁵⁶ De realiteit van de angst die Kissinger uitte in het memorandum aan de president van de Verenigde Staten, namelijk dat de BRD in handen van de Sovjet Unie zou komen te vallen, wordt duidelijker gemaakt in zijn memoires. Kissinger verteld daarin dat hij Egon Bahr zag als een Duitse nationalist “die Duitsland’s centrale positie wilde uitbuiten”.⁵⁷ Kissinger had een zeer rationaal beeld van de politieke betrekkingen en was van mening dat deze waren gebaseerd op machtspolitiek. Volgens hem had Ostpolitik de mogelijkheid om een Duits nationalisme te vormen dat zou lijken op dat van het Nazi-regime.⁵⁸ Egon Bahr gaf een antwoord op deze beschuldigingen van Kissinger en wees erop dat Kissingers visie op hem gebaseerd was op het verleden. Het was een fundamenteel wantrouwen tegenover Duitsland.⁵⁹

Vanuit de NAVO werden ook twijfels en negatieve reacties geuit op de Ostpolitik van Brandt en de BRD. Deze reacties kwamen bijvoorbeeld tot uiting in een bericht van Schnippenkotter, een boodschapper van de internationale organisatie, gericht aan het buitenlandse ministerie van de BRD. In dit bericht wordt er ingegaan op het feit dat de BRD te weinig correspondeert met de NAVO over haar besluiten met betrekking

⁵³ S. Strange, “Reactions to Brandt: Popular Acclaim and Academic Attack”, *International Studies Quarterly*, Vol. 25.2, pp. p.334

⁵⁴ “Botschafter Von Hase, London, an das Auswartige Amt. 24 april 1970”, in: *Akten der Auswartige Politik der Bundesrepublik Deutschland 1970 deel 1*

⁵⁵ M.C. Brands, e.a. “Denkend aan Duitsland” Een essay over moderne Duitse geschiedenis en enige hoofdstukken over de Nederlands-Duitse betrekkingen in de jaren zeventig” *Voorstudies en achtergronden (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid)*, V36, 1983, p.14

⁵⁶ “Memorandum for President Nixon from Kissinger, “Brandt's Eastern Policy”, February 16, 1970

⁵⁷ M.C. Brands, e.a. “Denkend aan Duitsland” Een essay over moderne Duitse geschiedenis en enige hoofdstukken over de Nederlands-Duitse betrekkingen in de jaren zeventig” *Voorstudies en achtergronden (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid)*, V36, 1983, p.46

⁵⁸ idem, p.46

⁵⁹ idem, p.46

tot de Oost-Europese landen. Het is volgens Schnippenkotter tegen de bedoelingen van de NAVO dat landen alleen werken.⁶⁰

In tegenstelling tot de Amerikanen en de Britten, waren de Fransen zich ervan bewust dat de Duitse kwestie over de mogelijke hereniging moest worden heropend bij de implementatie van de Ostpolitik en de mogelijke resultaten. Zelf waren ze niet positief over de Ostpolitik van Brandt omdat deze hun privilege positie met Oost-Europees contact afnam, maar tegelijkertijd waren ze zich ook bewust van het feit dat dit de beste manier was om relaties met Oost-Europa te verbeteren.⁶¹

sub-conclusie

Het wantrouwen dat in West-Europa en de Verenigde Staten bestond tegenover de Ostpolitik van de BRD was voornamelijk gebaseerd op de angst van het verleden, het Nazi-verleden van Duitsland. Deze angst leidde ertoe dat een mogelijke verklaring van de tegenstand voornamelijk gebaseerd is op de machtstoename van de BRD. Zoals in de inleiding benoemd is veel van de bestaande historiografie gebaseerd op de Realistische stroming binnen de Internationale Betrekkingen. De uitgesproken angsten van West-Europa en van de Verenigde Staten over de machtstoename van de BRD passen zeer goed binnen de het Realisme.

De machtstoename en geografische positie van de BRD creëert het idee van een wereld macht. Waar het Realisme geen rekening mee houdt is de sociale invloeden in de BRD zelf. Invloeden zoals de Duitse schuld en de manier waarop de BRD rekening moet houden met deze bovengenoemde twijfels en angsten in haar buitenlandbeleid. Op de sociale invloeden wordt in hoofdstuk 4 dieper ingegaan.

⁶⁰ Botschafter Schnippenkotter, Genf, (Internationale Organisationen), an das Auswertige Amt, 20 april 1970, in *Akten der Auswartige Politik der Bundesrepublik Deutschland*, 1970 deel 2

⁶¹ G. Niedhart, "Frankreich und die USA im Dialog uber Detente und Ostpolitik 1969-1970" online essay, p. 3

3. Economie als basis

De bovenstaande verdragen zijn gedeeltelijk tot stand gekomen door economische contacten. Zowel Polen als de DDR waren economische gezien zeer afhankelijk van handel met de BRD. De handelscontacten creëerden een opening tussen de BRD en de Oost-Europese landen, “de import van hoogwaardige technologie en credieten uit de Bondsrepubliek en de export van grondstoffen uit de S.U. een belangrijke achtergrond hebben gevormd van de veel moeilijker politieke besprekingen.”⁶²

Er zal ingegaan worden op de economische relaties tussen de BRD en Polen en de BRD en de DDR. Beide waren van groot belang voor de BRD om tot een mogelijke route naar hereniging te komen. De afhankelijkheid van de economische voordelen van handel met de BRD (door Polen en de DDR) laat een goed beeld zien van de invloed die de BRD kon uitvoeren om haar toekomstwens te laten slagen. De toestemming van Polen zeer belangrijk voor een mogelijke hereniging, aangezien dit land een grens deelt met beide delen van Duitsland. Het belang van goede relaties, ook op economisch gebied met de DDR spreken voor zich.

Warschau Verdrag 1970

Het verdrag tussen Polen en de BRD resulteerde in een Poolse economie die was gericht op de BRD. De handel met het Westen was voor Polen zeer gunstig, en de BRD gebruikte deze economische afhankelijkheid om diplomatieke relaties te starten, en te onderhouden.⁶³ Polen werd via de economische route steeds meer richting het Westen getrokken, aangezien de handel met de andere Oost-Europese landen minder productief was. Al met al waren de diplomatieke onderhandelingen tussen de BRD en Polen gebaseerd op het economische gewin dat Polen hierbij kon krijgen. “While Bonn faced difficult political challenges, including border and minority issues, Poland's economic needs helped to open the door to compromise.”⁶⁴ De BRD was zich bewust van de economische malaise van Polen en speelde hier dan ook op in om de onderhandelingen op gang te houden. Economische macht was altijd al een van de belangrijkste machtsposities die de BRD, en Duitsland daarvoor, genoot.⁶⁵ De BRD was bereid om een goed woordje te doen voor Polen in Brussel zodat de Poolse handel kon uitbreiden naar de gehele Europese gemeenschap. Polen was daarvoor bereid een aantal politieke compromissen te sluiten.⁶⁶

Handel alleen was niet genoeg om de economie van Polen te verbeteren. De emigratie toestemming van de Poolse regering aan de etnische Duitsers werd gekoppeld aan financiële compensaties. Polen eiste tijdens het opzetten van het verdrag dat de BRD compensatiegelden betaalde voor het leed dat Polen en haar burgers was aangedaan door de Nazi's.⁶⁷ Dit was het grootste struikelblok voor de relatie tussen de BRD en Polen na de ratificatie van het verdrag. De BRD kon niet zomaar instemmen met betalingen aan Polen in ruil voor de emigratie van etnische Duitsers naar de BRD. De Poolse onderhandelaar op dit gebied Olszowski koppelde de eis voor financiële compensatie voor de emigratie van etnische Duitsers aan mensenrechten. Volgens hem hadden de Poolse burgers die hadden geleden onder de nazi's recht op financiële compensatie. “Our position is that the so-called human rights complex also includes the demands of Polish citizens for compensation [...]”⁶⁸ Deze manier geeft de impressie dat de Poolse regering de etnische Duitsers binnen

⁶² M.C. Brands, e.a. “Denkend aan Duitsland” Een essay over moderne Duitse geschiedenis en enige hoofdstukken over de Nederlands-Duitse betrekkingen in de jaren zeventig” *Voorstudies en achtergronden (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid)*, V36, 1983, p.47

⁶³ N.D. Cary, “Reassessing Germany's Ostpolitik: Part 1: From Detente to Refreeze.”, *Central European History*, vol.33.2, p. 250

⁶⁴ idem, p.252

⁶⁵ E R. Newnham, “Economic Linkage and Willy Brandt's Ostpolitik: The Case of the Warsaw Treaty”, *German Politics*, Vol. 16.2, p.248

⁶⁶ idem, p.256

⁶⁷ C. Fink, a.o, *Ostpolitik, 1969-1974: European and Global Responses*, German History Institute, Washington DC, (2009), p.44

⁶⁸ idem, p.50

haar grenzen gijzelden en de politieke implicaties voor de BRD als zij hierop in zouden gaan konden het einde betekenen voor de coalitie en voor Brandt.⁶⁹

De BRD wou überhaupt geen compensaties uit geven aan het oost-blok⁷⁰, economisch gezien was dat niet verstandig en of de compensatie voor de schade aangedaan door de Nazi's bij de juiste mensen zou komen was twijfelachtig en oncontroleerbaar. Om toch in te kunnen gaan op de eisen van Polen zonder daar politiek de dupe van te worden en zonder dat het leek alsof de etnische Duitsers in Polen gijzelaars waren, had de BRD ertoe besloten om de compensatie om te zetten in leningen aan Polen.⁷¹ Deze leningen bedroegen 1 biljoen Duitse Mark, waarbij Polen tien jaar de tijd had om deze terug te betalen⁷². Helaas is nergens gedocumenteerd of een gedeelte van deze lening terecht is gekomen bij de Poolse slachtoffers van het Nazi regime.

Grundlagenvertrag.Basis Verdrag met de DDR 1972

Net als bij het Warschau Verdrag was de economische hulp een belangrijk aspect bij het afsluiten van het Grundlagenvertrag. De economie van de DDR zat aan de grond en handel met West-Europa zou enorm veel profijt opleveren. Deze slechte economie is goed in beeld gebracht in het document van de BRD waarbij de financiën op een rij worden gezet. Dit document, de *Materialien zum Bericht zur Lage der Nation 1971*, staat vol met vergelijkingen tussen de BRD en de DDR, van geboortecijfers tot sterftegevallen en uiteraard de economische toestand van de DDR.⁷³ Net als bij Polen was economische hulp een manier om de deur open te houden voor de BRD. Een voorbeeld van de economische overredingskracht van de BRD is de toestemming in het verdrag waarbij de infrastructuur van de BRD naar West-Berlijn verbeterd kon worden, op de kosten van de BRD natuurlijk.⁷⁴

Voor de BRD zelf was er weinig winst te maken met de handel met de DDR, als handelspartner stond deze op de elfde plaats, terwijl de BRD voor de DDR, en voor Polen, op de eerste plaats stond.⁷⁵ Dit laat zien dat economische overweging niet de grootste drijfveer waren achter het in stand houden van de economische betrekkingen met de DDR. De *Materialien* geeft zelf al aan bij de uitleg van de financiën die in de DDR worden gepompt dat het belang van de handel niet mag worden verwaarloosd.⁷⁶ Het feit dat de handel met de DDR niet veel winst behaalde laat zien dat het belang ergens anders lag. Het document zelf geeft hier geen uitleg voor maar als we kijken naar de onderhandelingen die de BRD heeft gedaan met de DDR, Polen en de Sovjet Unie kan er geconcludeerd worden dat het belang te maken had met het behouden van goede relaties, en een mogelijke hereniging. De leningen aan de DDR vanuit de BRD waren, vanuit het perspectief van de BRD, bedoeld om de levensstandaard van de bevolking in de DDR te verbeteren.

Uit andere bronnen blijkt dat een gedeelte van de handel met de DDR een manier was om mensen uit de DDR te 'kopen'. De DDR kon op economische gronden niet weigeren mensen toestemming te geven naar de BRD te gaan.⁷⁷ Het feit dat deze mensen niet terug keerde kan gerelateerd worden aan de wet in de BRD waarbij als mensen uit de DDR buiten de DDR gingen wonen zij hun burgerschap zouden verliezen.⁷⁸ In

⁶⁹ idem, p.49

⁷⁰ idem p.53

⁷¹ idem p.53

⁷² idem p.55

⁷³ *Materialien zum Bericht zur Lage der Nation 1971*, Bonn, den 15 Januar 1971

⁷⁴ C.C. Schweitzer, *Politics and Government in Germany, 1944-1994: Basic Documents*. Berghahn Books (Mei 1995), p.54

⁷⁵ *Materialien zum Bericht zur Lage der Nation 1971*, Bonn, den 15 Januar 1971, p.19

⁷⁶ idem, p.20

⁷⁷ C.C. Schweitzer, *Politics and Government in Germany, 1944-1994: Basic Documents*. Berghahn Books (Mei 1995), p.51

⁷⁸ C.C. Schweitzer, *Politics and Government in Germany, 1944-1994: Basic Documents*. Berghahn Books (Mei 1995), p.61

combinatie met de acceptatie van de NAVO Handvest waarbij de BRD alle vluchtelingen zou helpen,⁷⁹ geeft het een goed beeld van de manier waarop de ‘uitwisseling van mensen en financiën’ in elkaar stak. De economische afhankelijkheid van de DDR op de BRD leidde tot de volgende conclusie, gemaakt in het onderzoek van, onder meer, de Nederlander Brands in 1983. “Doordat de Oost-Duitse regering een gesprekspartner was geworden, kon de BRD-regering meer doen om het lot van de Oost-Duitsers te verbeteren. Voor het DDR-bewind vormde de miljardensteun van Bonn tot in de jaren tachtig een belangrijke aanvulling op het krappe budget.”⁸⁰ Dit ene citaat combineert alle redenen voor het verdrag tussen de BRD en de DDR. Vanuit beide kanten.

Sub-conclusie

Voor de leningen aan zowel de DDR als aan Polen ontkennd Brandt sterk dat deze gebaseerd waren op de druk vanuit Oost-Europa en de regelingen met de toestemming voor emigreren naar de BRD van de Etnische Duitsers. Aan de andere kant was het uitgeven van deze leningen wel gebaseerd op humanitaire redenen en het feit dat deze leningen hebben geleid naar de gewenste toestemming laat zien dat ook binnen Brandt’s regering het idee bestond dat er meer zaken een positieve afloop zouden hebben wanneer de BRD compromissen zou sluiten. Dit wordt vooral duidelijk gemaakt in het volgende citaat. “Political and economic carrorts did buy the emigration of some East Germans.”⁸¹ Economie was dus een goed middel om diplomatieke kanalen te openen en om compromissen te sluiten (en soms zelfs te krijgen waar je om vraagt). Tegelijkertijd stabiliseerde de betrekkingen tussen de BRD en de Oost-Europese landen, waardoor de mogelijkheid om op goede voet te staan met de DDR kon worden veranderd in een mogelijkheid tot hereniging. Dit leidt tot de conclusie dat de economische dimensie niet puur en alleen gebaseerd was op economische doeleinden.

⁷⁹ NAVO Handvest

⁸⁰ M.C. Brands, e.a. “Denkend aan Duitsland” Een essay over moderne Duitse geschiedenis en enige hoofdstukken over de Nederlands-Duitse betrekkingen in de jaren zeventig” *Voorstudies en achtergronden (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid)*, V36, 1983,

⁸¹ N.D. Cary, “Reassessing Germany’s Ostpolitik: Part 1: From Detente to Refreeze.”, *Central European History*, vol.33.2, p253

4. De maatschappij en de Duitse schuld kwestie

Willy Brandt was het eerste staatshoofd van de BRD, en alle Duitse staten daarvoor, die de Duitse schuld aan de Tweede Wereldoorlog en de consequenties hiervan voor de bevolking van Europa erkende en accepteerde. De knieval die hij maakte bij het monument aan de oorlogsslachtoffers, voornamelijk de joodse slachtoffers, in Warschau bij zijn bezoek in 1970 om het verdrag te tekenen is een belangrijk moment geweest. Volgens Elazar Barkan was dit het eerste moment van openbare acceptatie van de schuld kwestie.⁸² Dat Brandt deze schuld accepteerde was al eerder duidelijk gemaakt. In zijn regeringsverklaring in 1969 zegt hij dat BRD de verantwoordelijkheid op zich moet nemen.⁸³ Tegelijkertijd stelde hij vast dat de BRD hier niet alleen in stond, de DDR had ook verantwoordelijkheid hiervoor, helaas werd deze niet geaccepteerd.⁸⁴ Norman Manea, in zijn artikel *The truth as commodity*, is van mening dat de BRD inderdaad verantwoordelijkheid moest nemen, maar dat zij niet het alleen de schuld hadden aan de Tweede Wereldoorlog, volgens hem was dit een probleem van de gehele mensheid.⁸⁵

De Duitse schuld kwestie is belangrijk vanwege de machtspolitieke aspiraties die zichtbaar zijn in de Ostpolitik. De regering van de BRD moest, meer dan andere regeringen, letten op de implicaties van hun beslissingen. Ongewenste gevolgen konden de angst voor een Duitse poging tot overheersing laten oplaaien.⁸⁶ In de essay *Denkend aan Duitsland* een onderzoek van Nederlandse bodem naar de betrekkingen tussen de BRD en Nederland, uitgegeven in de jaren 80, werd al duidelijk gemaakt dat de Duitse politiek beladen was met morele taboe's en rigide richtlijnen over wat juist was en wat niet, vooral vanuit het buitenland. De Europese staten waren het Nazi regime niet vergeten en wanneer de BRD te machtig werd was de angst voor een herhaling van de Tweede Wereldoorlog niet ver.⁸⁷ De BRD was de "erfgenaam van wat in het buitenland beschouwd wordt als het traditionele Duitse gevaar".⁸⁸

Wat blijkt uit de bovenstaande bronnen is dat de Duitse schuld aan de Tweede Wereldoorlog wel degelijk een rol speelde bij de politieke, economische en voornamelijk diplomatieke relaties van de BRD met de rest van de wereld. Willy Brandt stelde al vast in zijn regeringsverklaring in 1969 dat het niet de bedoeling was van de Ostpolitik om boven het Westen of het Oosten van de wereld uit te stijgen.⁸⁹ Het belang van de erkenning van de Duitse schuld is goed weergegeven in het volgende citaat van Elazar Barkan "One could say Auschwitz became the German emblem of the war because as their history and guilt became their contemporary identity, it symbolized for the Germans their own guilt and complicity."⁹⁰ Barkan link hiermee een symbool aan de schuld kwestie en maakt deze op die manier duidelijker en transparanter. Het geeft aan dat de erkenning van schuld door de BRD wel degelijk op zich hadden genomen.

Zoals al eerder vermeld was de verbetering van de levens van de burgers in de DDR een prioriteit voor de BRD. Het sociale aspect van de politiek was een manier om de wereld te overtuigen dat Duitsland niet langer een gevaar zou zijn. Volgens het essay *Denkend aan Duitsland* was volgens de SPD-voormannen

⁸² E. Barkan, *The Guilt of Nations: Restitution and Negotiating Historical Injustices*, John Hopkins University Press (Oktober 2001), p.11

⁸³ Willy Brandts Regierungserklärung, 28 Oktober 1969

⁸⁴ E. Barkan, *The Guilt of Nations: Restitution and Negotiating Historical Injustices*, John Hopkins University Press (Oktober 2001), p.9

⁸⁵ N. Manea, "Truth as Commodity: Remarks on the Walser Debate", *Partisan Review* Vol. 66:3, p.394

⁸⁶ d M.C. Brands, e.a. "Denkend aan Duitsland" Een essay over moderne Duitse geschiedenis en enige hoofdstukken over de Nederlands-Duitse betrekkingen in de jaren zeventig" *Voorstudies en achtergronden (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid)*, V36, 1983, p.8

⁸⁷ idem, p.43

⁸⁸ idem, p. 12

⁸⁹ Willy Brandts Regierungserklärung, 28 Oktober 1969

⁹⁰ E. Barkan, *The Guilt of Nations: Restitution and Negotiating Historical Injustices*, John Hopkins University Press (Oktober 2001), p.29

een socialistisch Duitsland geen gevaar.⁹¹ Dit is een rigide en calculerend beeld van wat het socialisme en de Ostpolitiek betekende in de BRD. De strategie die ermee bedoeld wordt is er wel een die goed werkt met betrekking tot de schuld kwestie in de BRD. Het doel van deze strategie was het verminderen van de angst die bestond met betrekking tot de Tweede Wereldoorlog.

Zoals eerder al vermeld was het recht op zelfbeschikking niet gelimiteerd tot de bevolking van West-Europa, of de BRD, maar was ook een recht voor de bevolking van de DDR. Brandt en de BRD maakte duidelijk dat de bevolking van de DDR, met een meerderheid een hereniging kon weigeren, maar ook dat zij deze konden aanvragen en indien dat gedaan was, konden verwachten.⁹²

Willy Brandt stelde in zijn regeringsverklaring dat de DDR niet als buitenland kan worden beschouwd, "Auch wenn zwei Staaten in Deutschland existieren, sind sie doch füreinander nicht Ausland..."⁹³ Brandt accepteerde niet dat de DDR een ander land was. Al is er uiteindelijk geaccepteerd dat er twee aparte staten in Duitsland bestonden, beide waren een deel van dat ene Duitsland. Het niet zien van de DDR als een buitenlandse staat komt ook naar voren in de media van de jaren 70. *Der Spiegel*, een populair weekblad, schaaft de artikelen en informatie over de DDR onder het kopje 'Deutschland' net als de zaken als binnenlandse zaken van de BRD e.d.⁹⁴ Zo staat er in editie 9 uit het jaar 1970 een artikel over de ziekenstand in de DDR. Het zelfde geldt voor de krant *Die Zeit*, (een ander onderwerp/artikel maar de strekking is hetzelfde).⁹⁵ Deze manier van ordening van de DDR, op dezelfde manier als de BRD, laat zien dat de media (en een gedeelte van de bevolking dus) de hereniging van de DDR en de BRD zagen als een mogelijk toekomstperspectief.

Die Zeit plaatste op 27 maart 1970 een artikel over de Ostpolitiek *Wie weit kann Bonn gegenüber der DDR gehen?*, het artikel laat een duidelijk positief beeld van de publieke opinie over de politieke betrekkingen met Oost-Europa zien. Op 15 januari 1971 werd in dezelfde krant een artikel gepubliceerd waarin er ingegaan werd op de consequenties en mogelijkheden van een hereniging tussen de twee Duitslanden. De grootste vragen in dit artikel gaan over de identiteit van een herenigt Duitsland. "Sollten die Deutschen in beide Staaten eines Tages wieder zusammenwollen, dan darf ihnen dies nicht verwehrt werden. Freilich muss eine solche Neuvereinigung den Europäischen Nachbarn zumutbar sein."⁹⁶ Een hereniging mocht volgens de Duitse kranten, en zeker volgens *Die Zeit*, niet worden ontzegt aan de Duitse bevolking van zowel de BRD als de DDR, maar men is zich ervan bewust dat er rekening moet worden gehouden met de eisen van de Europese gemeenschap.

De twijfels van de Verenigde Staten waren niet alleen beperkt tot de kans dat de BRD zou overlopen naar de Sovjet Unie, zoals besproken in hoofdstuk 2, maar ook op de interne moeilijkheden die bestonden in de Bondsregering. Volgens Kissinger bestond er een kans dat Brandt zou worden afgezet.⁹⁷ De Ostpolitiek was niet bepaald populair bij de oppositie van de Bondsregering. De twijfels die bestonden bij de verandering van richting die deze vorm van politiek veroorzaakte resulteerde zelfs in een motie van wantrouwen tegen Brandt. Deze motie hield uiteindelijk geen stand, voornamelijk vanwege de intense populariteit van Brandt en de Ostpolitiek bij de bevolking van de BRD.

Sub-conclusie

De Duitse schuld kwestie was een belangrijk onderdeel binnen de Ostpolitiek en de BRD. Doordat het op elk moment van de dag boven het hoofd van de regering van de BRD hing was het onmogelijk om structureel de

⁹¹ M.C. Brands, e.a. "Denkend aan Duitsland" Een essay over moderne Duitse geschiedenis en enige hoofdstukken over de Nederlands-Duitse betrekkingen in de jaren zeventig" *Voorstudies en achtergronden (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid)*, V36, 1983, p.49

⁹² K. Doehring, "Die Wiedervereinigung Deutschlands und die Europäische Intergration", Saarbrücken, 4 juni 1982, uitgegeven in *Vorträge, Rden und Berichte aus dem Europa-Institut*, nr. 6, p.12

⁹³ Willy Brandts Regierungserklärung, 28 Oktober 1969

⁹⁴ derSpiegel.de kopje archief willekeurige krant;)

⁹⁵ dieZeit.de kopje archief willekeurige krant

⁹⁶ Was blieb von Deutschen reich? uit *Die Zeit* 1971

⁹⁷ "Memorandum for President Nixon from Kissinger, "The Current Status of Brandt's Ostpolitik", " March 10, 1970

macht te vergroten. De rest van Europa zou dit niet toestaan en er bestond de kans dat de geallieerden, die de BRD haar veiligheid hadden gegeven deze ook weer zouden afpakken. Ostpolitik was dus een manier om de rest van de wereld gerust te stellen. Het liet zien dat de BRD haar lot verbond aan dat van Europa.

5. Conclusie

Ostpolitiek had wel degelijk met de hoop op een hereniging met de DDR te maken, al was dit, zoals Brandt en Bahr al zeiden, op de lange termijn.⁹⁸ De politieke dimensie zoals besproken in hoofdstuk 1, laat zien dat de stabilisering van de betrekkingen met de Sovjet Unie en Oost-Europa een belangrijk aspect was van de Ostpolitiek. In tegenstelling tot de bestaande historiografie was deze niet gericht op het vergroten van macht. Een stabiele relatie met het Oosten zorgde er indirect ook voor dat de betrekkingen tussen de DDR en de BRD op gang kwamen en de kans kregen zich op een positieve manier te ontplooiën. Hereniging van de twee Duitslanden was de motivatie achter deze zet, machtspolitiek veel minder. Brandt stelt ook al vast in zijn regeringsverklaring dat het niet de bedoeling was om machtiger te worden dan het Westen of het Oosten.⁹⁹ Deze uitspraak heeft ook betrekking tot de angsten en/of twijfels die aangekaart zijn in hoofdstuk 2. De twijfels en angsten die geopperd worden door de Verenigde Staten en de West-Europese landen sluiten heel goed aan op het idee dat de Ostpolitiek bedoeld was als een manier voor de BRD om machtiger te worden. De reacties schetsen op die manier een beeld van de Ostpolitiek dat zeer sterk is gebaseerd op het Realisme, een dominante onderzoeksstroming binnen de Internationale Betrekkingen (hier zal ik later nog op in gaan).

De economische dimensie uiteengezet in hoofdstuk 3 laat zien dat er meer speelt bij de economische betrekkingen dan alleen economische voordelen. De economische voordelen waren voor de BRD stukken minder aanwezig dan voor de Oost-Europese landen. Voor economisch gewin waren de betrekkingen dus niet bedoeld. Er was een meer politieke/diplomatieke reden voor de economische betrekkingen tussen de BRD en Oost-Europa. Economie was in dit geval een manier om de deur naar het Oosten te openen en om met haar te communiceren.

Het laatste hoofdstuk, gericht op de meer maatschappelijke dimensie van de Ostpolitiek, laat zien dat deze gesteund werd door de bevolking van de BRD en dat zij begreep dat het niet ging om het herpakken van verloren macht, maar om het verenigen van een land dat verdeeld was, buiten haar keuze om. De Duitse acceptatie van de schuld van de Tweede Wereldoorlog en de angst om door de wereld wederom te worden gezien als het 'Kwaad', zorgde ervoor dat ideeën over macht veel genuanceerder waren dan in andere landen. De regering, en de bevolking, moest ten alle tijde nadenken over de implicaties van haar besluiten en de manier waarop zij werd gezien door de rest van de wereld. In de jaren van de Ostpolitiek van Willy Brandt was de rest van de wereld nog steeds op haar hoede voor een terugval van de BRD in de oude, Nazi-gewoontes en houdingen. De twijfels die in hoofdstuk 2 zijn behandeld versterken dit punt, aangezien deze expliciet worden gekoppeld aan Nazi-Duitsland.

De bestaande historiografie gaat in op de rol die de Ostpolitiek speelde bij het stabiliseren en verdiepen van de detente in Europa, en het normaliseren van de relaties tussen Oost en West. Normalisering en stabilisering zijn inderdaad onderdeel geweest voor de implementatie van de Ostpolitiek. Een instabiel aangrenzend Oost-Europa was voor de BRD ook een slecht vooruitzicht en een instabiele DDR zou een mogelijkheid tot hereniging te niet kunnen doen. Op deze manier valt dit onderzoek te plaatsen binnen de bestaande historiografie. Toch is er een onderdeel wat daarbinnen niet goed tot uiting komt. De bestaande historiografie gaat niet in op de maatschappelijke dimensie die ik heb behandeld, nog kijkt zij verder dan het vergroten van macht. De bestaande historiografie is vastgeroest in de stroming van het Realisme binnen de Internationale Betrekkingen.

Het Realisme is een van de meest dominante stromingen binnen het onderzoek van de Internationale Betrekkingen. Binnen deze stroming heerst het idee dat het internationale betrekkingen gebaseerd zijn op machtspolitiek. Internationale relaties en betrekkingen zijn volgens deze theorie gebaseerd op het begrijpen van de macht van de eigen staat en deze vergelijken met die van een andere staat. De eigen veiligheid, het eigen voortbestaan en de eigen stabiliteit kan zo worden gewaarborgd. Het doel van staten is volgens het Realisme om meer macht te verkrijgen dan andere staten, zodat is er geen andere staat die hun veiligheid en stabiliteit kan aantasten. Belangrijk is hierbij dat dit streven naar macht een actief doel is. Op deze manier is de staat meer een construct dan een samenhang van verschillende mensen. Er wordt geen rekening gehouden met de cultuur en de mentaliteit van de bevolking van de staat.

Dit onderzoek naar de link tussen het streven naar het ideaal van hereniging tussen de BRD en de DDR en de Ostpolitiek van Willy Brandt, geeft een heel ander beeld van de internationale betrekkingen die de BRD heeft gehad. In tegenstelling tot het rigide en machtspolitieke beeld dat binnen het Realisme wordt geschetst, laat het onderzoek een veel genuanceerder en plooibaarder beeld zien van de internationale Betrekkingen. Een goed voorbeeld hiervan ligt in de meer economische dimensie. Zoals ik eerder al heb

⁹⁸ Talking Germany: interview met Egon Bahr.

⁹⁹ Willy Brandts Regierungserklärung, 28 Oktober 1969

vastgesteld is deze niet puur economisch. Het feit dat de voordelen voor de BRD minimaal waren op economisch gebied laat al zien dat de Ostpolitik niet geheel past binnen de stroming van het Realisme.

Een ander punt dat terzijde wordt geschoven bij het Realisme is het concept van cultuur en de mentaliteit van de bevolking. In het vierde hoofdstuk ga ik in op de kwestie van de Duitse schuld bij de Tweede Wereldoorlog. Binnen dit hoofdstuk wordt duidelijk dat de schuld kwestie hoog ligt bij niet alleen de bevolking maar ook bij de politici. Zoals ik al eerder heb laten zien was moest de regering van de BRD rekening houden met de reacties van de rest van Europa ten opzichte van haar besluiten op internationaal beleid. Indien zij dit niet deden was de kans groot dat zij wederom werden gezien als het gevaar dat zij waren ten tijde van het Nazi-regime. Binnen het Realisme past deze visie op politiek niet, het verkrijgen van meer macht was voor de BRD nauwelijks een optie zonder daar tegenstand te kunnen verwachten van Europa en de Verenigde Staten.¹⁰⁰ Het feit dat de BRD wel degelijk groei heeft gehad in haar macht was meer een passief gevolg van de Ostpolitik dan een actief doel. Het kan daarom niet worden geplaatst binnen de theorie van het Realisme.

Een stroming waar dit onderzoek en haar resultaten beter onder passen is die van het Sociaal Constructivisme. Binnen deze stroming van de Internationale Betrekkingen wordt er rekening gehouden met het feit dat de interessen van een staat veranderlijk zijn en te linken zijn aan de cultuur en mentaliteit van de bevolking. Het Sociaal Constructivisme accepteert ook dat de geschiedenis van een staat invloed heeft op de manier waarop zij zich beweegt op het internationale speelveld en hoe zij beslissingen maakt.¹⁰¹ Dit zien we ook terug in de invloed die de Duitse schuld bij de Tweede Wereldoorlog heeft gehad op de politieke ambities en uitwerkingen van de BRD.

Binnen de bestaande historiografie valt er weinig te vinden over de Ostpolitik vanuit een andere stroming dan die van het Realisme. De link tussen het nastreven van het ideaal van hereniging en de Ostpolitik van de BRD en Willy Brandt laat zien dat er een veel genuanceerder beeld bestaat dan dat van de bestaande machtspolitiek. Dit geeft aan dat er ruimte is voor nieuw onderzoek vanuit andere perspectieven. Dit leidt indirect naar de vraag of er binnen de Internationale Betrekking genoeg wordt gekeken vanuit minder dominante theorieën, niet alleen bij het onderwerp van de Ostpolitik maar in het gehele vakgebied.

¹⁰⁰ R. Jackson, G. Sorensen, *Introduction to International Relations: Theories and Approaches*, Oxford University Press, Oxford, (2013), pp. 88-89

¹⁰¹ idem, pp. 217-223

Bibliografie

Artikelen:

M.C. Brands, e.a. "Denkend aan Duitsland" Een essay over moderne Duitse geschiedenis en enige hoofdstukken over de Nederlands-Duitse betrekkingen in de jaren zeventig" *Voorstudies en achtergronden (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid)*, Vol.36, 1983, pp. 1-224

O. Bange, "Ostpolitik - the Hidden Agenda", *open paper to the London School of Economics*, Februari 2003, online essay

N.D. Cary, "Reassessing Germany's Ostpolitik: Part 1: From Detente to Refreeze.", *Central European History*, vol.33.2, pp. 235-262

J. Juneau, "The Limits of Linkage: The Nixon Administration and Willy Brandt's Ostpolitik, 1969-72", *The International History Review*, Vol.33.2, pp.277-297

J. Kleuters, "Between Continuity and Change: Ostpolitik and the Constructivist Approach Revisited", *German Politics*, Vol 18.4, pp.519-535

R.G. Livingston, a.o, "Germany Steps Up", *Foreign Policy*, Vol.22, pp.114-128 + 177-182

N. Manea, "Truth as Comodity: Remarks on the Walser Debate", *Partisan Review* Vol. 66:3, pp.392-397.

R. Newnham, "Economic Linkage and Willy Brandt's Ostpolitik: The Case of the Warsaw Treaty", *German Politics*, Vol. 16.2, pp.247-263

G. Niedhart, "The British Reaction towards Ostpolitik. Anglo-West German Relations in the Era of Detente 1967-1971" online essay

G. Niedhart, "Frankreich und die USA im Dialog uber Detente und Ostpolitik 1969-1970" online essay

S. Strange, "Reactions to Brandt: Popular Acclaim and Academic Attack", *International Studies Quarterly*, Vol. 25.2, pp. 328-342

Boeken:

A. McAdams, *Germany Divided : from the Wall to Reunification*, Princeton University Press, Princeton, (1993)

E. Barkan, *The Guilt of Nations: Restitution and Negotiating Historical Injustices*, John Hopkins University Press, n.v.t, (Oktober 2001)

C. Fink, a.o, *Ostpolitik, 1969-1974: European and Global Responses*, German History Institute, Washington DC, (2009)

W.I. Hitchcock, *The Struggle for Europe*, First Anchor Books Edition, n.v.t, (Februari 2004)

R. Jackson, G. Sorensen, *Introduction to International Relations: Theories and Approaches*, Oxford University Press, Oxford, (2013)

C.C. Schweitzer, *Politics and Government in Germany, 1944-1994: Basic Documents*. Berghahn Books, n.v.t, (Mei 1995)

Redes/interviews:

K. Doehring, "Die Wiedervereinigung Deutschlands und die Europäische Intergration", Saarbrücken, 4 juni 1982, uitgegeven in *Vorträge, Reden und Berichte aus dem Europa-Institut*, nr. 6

Talking Germany: interview met Egon Bahr (11 juni 2013) via www.DW.de

Bronnen:

Bundesarchiv

100(0) Schluseldokumente zur Deutsche Geschichte im 10. Jahrhundert. (1000dokumente.de)

Deutscher Bundestag (<http://pdok.bundestag.de>)

DW, link Talking Germany. (Interview Egon Bahr)

Haus der Geschichte der Bundesrepublik Deutschland (www.hdg.de)

Wilson Center, Digital Archive

nato.int

Der Spiegel, online kranten archief

Die Zeit, online kranten archief.

Akten der Auswärtige Politik der Bundesrepublik Deutschland, 1970 deel 1

Akten der Auswärtige Politik der Bundesrepublik Deutschland, 1970 deel 2

Akten der Auswärtige Politik der Bundesrepublik Deutschland, 1971 deel 1